

Een les cuma: de Verlichting tussen licht en donker (voorbeeldles hoger onderwijs)

Ewald Mackay

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Deze voorbeeldles komt uit het boek 'Venster op de hemel. Christelijk leraarschap in de lespraktijk'. In dit boek wordt geprobeerd om leraren ertoe aan te zetten om vanuit de schoolvakken verbindingen te leggen met het christelijk geloof. Deze les is een les cuma die geschikt is voor de pabo. De les gaat over de 18 ^e -eeuwse Verlichting en haar diepere tijdgeest.
Bronvermelding	Mackay, E. (2014 Apeldoorn) Venster op de hemel. Christelijk leraarschap in de lespraktijk.
Thema *	Inspiratiebronnen
Gebruik **	Handen
Plaatsingsdatum	2014
Gerelateerde artikelen	n.v.t.
Trefwoorden	Voorbeeldles, venster op de hemel, pabo, cuma

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevenden*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

7. Een les cuma: de Verlichting tussen licht en donker

Ewald Mackay

1. Inleiding

Cuma is een typisch pabo-vak. De naam van dit vak staat voor 'culturele en maatschappelijke vorming'. Binnen de pabo aan Hogeschool Driestar educatief geven we het vak cuma vorm binnen de leerlijn Persoonlijke vorming. We proberen binnen deze leerlijn de studenten na te laten denken over wie ze zelf zijn, door hen in gesprek te brengen met de grote ontwikkelingen van de cultuurgeschiedenis. We wandelen door 6000 jaar mensheidsgeschiedenis heen en kijken naar de grote vragen die gedurende deze eeuwen door mensen zijn gesteld. We leggen hierbij een groot accent op het christelijke denken in gesprek met de tijden. Het gaat ons erom dat de studenten zich het christelijke wereldbeeld eigen maken op een persoonlijke manier.

Om dit goed te kunnen doen, werken we met de metafoor van de spiegel. Elke cultuur weerspiegelt iets van haar diepste wezen. Wijzelf weerspiegelen ook iets van onze tijdgeest en van ons staan in de wereld. Wat weerspiegelt de cultuur en wat weerspiegelen wijzelf? Deze spiegeling heeft twee extremen: aan de ene kant kan een cultuur iets van autonomie ofwel 'beeld van de mens' weerspiegelen, aan de andere kant kan zij heteronomie ofwel 'beeld Gods' weerspiegelen. Een voorbeeld van 'beeld van de mens' ofwel 'autonomie' is het gedicht van Willem Kloos: 'Ik ben een god in het diepst van mijn gedachten, die binnen in mij zetelt op een hogen troon.' Hierin is de

mens volstrekt autonoom, hij is zelfs zelf goddelijk geworden en stelt zichzelf in het middelpunt. Een voorbeeld van heteronome kunst is de Mattheüspassion van J.S. Bach. In dit werk weerspiegelt iets van het geloof van Bach in God en van de lof Gods die hij zingt. Onder al zijn werken schreef hij 'soli Deo gloria': Aan God alleen de eer.⁷⁸

2. Licht

In pabo 3 behandelen we onder meer de Verlichting van de achttiende eeuw. In de openingsles herhaal ik kort het kader van de leerlijn persoonlijke vorming en begin dan met de eerste les over de Verlichting. Ik doe deze les in zijn geheel over het woord 'licht'. De achttiende-eeuwer noemde zichzelf 'verlicht' en de vraag die we onszelf stellen is: wat bedoelt de verlichte mens met het woord 'licht' wanneer hij zichzelf typeert als 'verlicht'?

We gaan niet meteen naar de achttiende eeuw kijken, maar we kijken eerst naar het woord 'licht' in zijn algemene betekenis. Het woord licht is een metafoor en de vraag die ik aan de klas stel, is wat deze metafoor betekent.

We maken hiertoe een omtrekkende beweging. We kijken allereerst naar de Nederlandse taal en het gebruik daarin van

78. Zie voor deze ideeën achter het cuma-onderwijs: Ewald Mackay, 'Cultuur als spiegelbeeld', in: *Gedenkstenen in de Jordaan*, Heerenveen 2000, h. 11; *Meesterschap in spiegelbeeld. Beschouwingen over persoonlijke vorming in het cultuuronderwijs*, Gouda 2007; *In de spiegel van de tijd. Reisgids bij de leerlijn persoonlijke vorming*, Gouda 2010; 'Onderwijs als beelding van de ziel', in: *Het Grote Huis. Christelijke geloofstraditie in een (post)moderne wereld*, Apeldoorn 2013, h. 2.

het woord 'licht'. Een student bijt het spits af en zegt: 'Er gaat me een licht op, of er gaat me een lampje branden.' Een ander zegt: 'Ik heb het licht gezien.' Aan de hand van deze en andere voorbeelden proberen we de betekenis van 'licht' vast te stellen. Iemand formuleert voorzichtig: 'Het is iets wat van buiten bij je binnen komt, iets dat je krijgt of je ineens te binnen schiet.'

We gaan naar het letterlijke licht. Ik betoog dat elk beeld een letterlijke oorsprong heeft die nauw verbonden is met de betekenis van het beeld. 'Zo sterk als een beer' heeft een nauwe verbinding met de werkelijke kracht van de beer in kwestie. Enkele studenten die natuurkunde hebben gehad op de middelbare school zeggen dat licht een golfbeweging of ook wel een beweging in een rechte lijn is van lichtdeeltjes. We praten erover door en dan blijkt dat die lichtdeeltjes vanuit een bron voortkomen die wij niet zelf zijn maar die buiten ons ligt. Wij ontvangen het licht in ons oog. Het oog is een ontvanger van licht. Licht komt van buitenaf tot ons.

Wanneer we naar de metaforische betekenis van 'licht' terugkeren, blijkt dat er inderdaad een sterke parallel ligt tussen het beeld en zijn origineel. Licht lijkt in beide gevallen iets externs te zijn dat we ontvangen.

Ineens maakt iemand een briljante opmerking: 'Het is eigenlijk te vergelijken met de zon en de maan. De zon geeft licht, de maan ontvangt het licht. Wij zijn als het ware de maan en het licht is de zon.'

Deze opmerking geeft me een prachtige gelegenheid om naar het gebruik van het woord 'licht' in de Bijbel te gaan. Op welke wijze wordt in de Bijbel het beeld van het licht gebruikt? De citaten vliegen me om de oren. 'Ik ben het licht der wereld'; 'God is het licht en in Hem is geen duisternis'; 'Hij (God) Die een

ontoegankelijk licht bewoont'; 'de verlichting met de Heilige Geest'; 'Uw Woord is een lamp voor mijn voet en een licht op mijn pad'. Wanneer we de citaten ordenen dan blijkt dat het woord licht verwijst naar de drie-enige God en naar Zijn Woord. Ook hier geldt dat wij Zijn licht ontvangen. Dat noemt de traditie van de Kerk vooral sinds Augustinus 'illuminatie' ofwel 'verlichting'. Al deze citaten zijn samen te vatten in de psalmwoorden: 'In Uw licht zien wij het licht.'

Zelfs in alle heidense godsdiensten blijkt deze metafoor van het licht aanwezig te zijn. De zon is vaak de hoogste godheid en ook daarin spreekt iets van het universele besef van de mensheid dat zij iets van buitenaf ontvangt dat zij zelf niet heeft.

We vatten samen: 'licht' is een metafoor van iets dat wij van buitenaf ontvangen. Je zou het zelfs kunnen vatten in een van de kernbegrippen van *cuma*: 'licht' is een metafoor van heteronomie. Ik bespeur in de klas een bepaalde stilte en concentratie. Iets van verwondering over een zo vanzelfsprekende zaak als het licht is geboren. Er schijnt iets van Gods licht.

3. De Verlichting

We gaan nu kijken naar enkele relevante en representatieve citaten uit de Verlichting.

Ik begin met de beroemde definitie van Immanuel Kant, de grote filosoof van de Verlichting. Hij stelde in deze definitie:

Verlichting is de uittreding van de mens uit de onmondigheid waarin hij door eigen schuld is gekomen.

We proberen tot een interpretatie van deze uitspraak te komen. Een student merkt op dat het kernwoord hier 'onmondigheid' is. 'Het lijkt om een soort bevrijding uit onmondigheid te gaan.' Ik vraag aan de klas wat onmondigheid is. 'Een kind is onmondig, het weet niet zelf iets, het vertrouwt op wat zijn ouders of de onderwijzers zeggen.' Ik leg uit dat onmondigheid door Kant als iets negatiefs gezien werd: het vertrouwen op iets anders dan je eigen Rede. Door tal van meer radicale Verlichters gold met name de Kerk als de dom-houder van de mensen.

We keren terug naar het citaat. Ik vraag waar het citaat, met name bij de zinsnedes 'uittreden uit de onmondigheid' en 'eigen schuld', de klas aan doet denken. Het antwoord is snel gevonden: 'Het lijkt hier over een soort zondeval te gaan.'

We stellen vast dat 'licht' hier de betekenis krijgt van 'mondigheid' en 'Rede'. De mens is zelf het licht. Dit wordt duidelijk gemaakt door een spel met de taal van het Woord Gods zelf: de zondeval wordt als het ware gepersifleerd of omgedraaid: de zondeval is dat de mens heteronoom is, terwijl de verlossing ligt in de autonomie. Kant keerde de metafoor van het licht om: zij werd een metafoor van autonomie.

Bij Alexander Pope zien we hetzelfde. In zijn beroemde dichtregels over het licht werd op eenzelfde manier de metafoor omgedraaid. Pope zei in een beroemd gedicht:

*Nature and Nature's laws lay hidden in night;
God said, 'Let Newton be!' and all was light.
And it became Light.*

(De Natuur en de Natuurwetten lagen verborgen in de nacht; God zei: 'Er zij Newton', En het was licht.)

We spreken over de betekenis van dit citaat. De naam 'Newton' lijkt hier de sleutel te zijn. Ik vraag aan de klas waar deze naam voor staat en al snel komen we op de natuurwetenschap waar hij symbool voor staat. De betekenis van het citaat lijkt dan te zijn dat voor de komst van de wetenschap in de zeventiende en achttiende eeuw, met name in de 'donkere middeleeuwen', er duisternis was volgens de Verlichter. Het is de Verlichting zelf die het woord 'middeleeuwen' bedacht, ter aanduiding van een periode (500 tot 1500 n. Chr.) die voor hen een donker midden tussen het licht van de Grieks-Romeinse wereld en de moderne cultuur vormde. Pas toen de mens zelf ging nadenken en niet langer geknecht werd door geloof en Kerk ging volgens de Verlichting het licht schijnen. Ook hier werd er gepersifleerd op de Bijbel, nu op de scheppingswoorden uit Genesis 1: 'Daar zij licht, en daar werd licht.'

Ik ga er dieper op in en leg uit dat Newton hier in feite onjuist wordt gebruikt. Juist Newton zag in alle ontdekkingen die hij deed niet iets van zichzelf maar van Gods wonderlijke schepping oplichten. Hij heeft zelfs heel veel geschreven over en geëxperimenteerd met licht en zag het licht als een van Gods grootste scheppingen. Ironisch genoeg heeft de Verlichting hem geannexeerd voor haar eigen gelijk. Iemand die hierop veel meer van toepassing zou zijn is de Britse empirist David Hume. Hij wees de goddelijke dimensie van de werkelijkheid af en postuleerde autonome natuurwetten. Een wonder was op grond van deze natuurwetten voor Hume een onmogelijkheid.

We trekken op grond van deze en andere voorbeelden de conclusie dat de Verlichting de metafoor van het licht omdraaide: 'licht' was niet langer beeld van heteronomie maar van autonomie.

4. Tot slot

Ik eindig de les door te laten zien hoe actueel dit alles nog steeds is. Minister Els Borst (D66) beriep zich in de tijd van de paarse kabinetten op de Verlichting toen zij stelde dat op rationele gronden de mens mag beschikken over zijn eigen leven. Zij propageerde de euthanasiepil van Drion. Toen haar wetsvoorstel het niet alleen in de Tweede Kamer maar ook in de Eerste Kamer had gehaald, zei ze, vlak voor Goede Vrijdag: 'Het is volbracht.'

Hiermee persifleerde zij het sterven van Christus. Christus stierf opdat wij zouden leven. De pil van Drion kwam erdoor opdat wij, eenmaal levensmoe of ondragelijk lijdend, zouden sterven.

Ik eindig met op te merken dat ik hoop dat de studenten de tijdgeest waarin we vertoeven, zullen herkennen als een autonome tijdgeest. Wie zijn we zelf: leven we werkelijk in afhankelijkheid of zijn we ook autonoom geworden? Hebben wij de vensters alleen gericht op de wereld of hebben wij ze geopend op de hemel?